

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ІЗ РОЗВИТКУ
ЗВУКОВОГО АНАЛІЗУ ТА СИНТЕЗУ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ»**

Виконала студентка
спеціальності: 016 Спеціальна освіта.
Казмірук Богдана Олександрівна

Керівник:
Лісова Л.І. кандидат педагогічних наук,
асистент

Рецензент:
Вержиховська О.М. кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

м.Кам'янець-Подільський – 2019 року

План

Вступ	3
Розділ I. Теоретико-методологічні аспекти вивчення питання становлення фонетико-фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку	
1.1. Сутність та вікова періодизація розвитку мовлення в онтогенезі.....	7
1.2. Особливості мовлення дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком.....	18
1.3. Корекційні напрямки в роботі з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення старшого дошкільного віку.....	22
Висновки до першого розділу	29
Розділ II. Діагностика та опис результатів дослідження фонетико-фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку	
2.1. Опис структури діагностики фонетико-фонематичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку.....	31
2.2. Стан сформованості фонетико-фонематичної сторони мовлення дітей із ФФНМ дошкільного віку.....	37
Висновки до другого розділу	46
Розділ III. Методика роботи з розвитку фонетико-фонематичних процесів у дітей з ФФНМ	
3.1. Обґрунтування загальних положень корекційно-розвивальної роботи з дітьми дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.....	51
3.2. Формування фонетико-фонематичної сторони мовлення у дітей дошкільного віку.....	56
3.3. Організація ігор-занять в умовах логопедичної групи для дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком.....	66
Висновки до третього розділу	71
Висновки	75
Список використаних джерел	81
Додатки	88

Вступ

Актуальність дослідження. Серед багатьох важливих завдань з навчання та виховання дітей дошкільного віку у закладі дошкільної освіти навчання рідної мови, розвитку мовлення, формування комунікативних вмінь є одними з головних.

Статистичний аналіз ситуації, що склалася у системі дошкільної освіти, показав, що кількість дітей, що мають відхилення у мовленнєвому розвитку, зростає. Серед них значну частину становлять старші дошкільники, які не оволодівають у середні нормативні терміни звуковою стороною мовлення. Маючи повноцінний слух і інтелект, вони, як правило, не готові (погано підготовлені) до засвоєння шкільної програми з-за недорозвитку фонетико-фонематичних процесів.

Діти з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення – найпоширеніша категорія дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. Основна причина – недоліки у розвитку процесів звукового аналізу та синтезу, фонетичного сприймання та пам'яті. Звуковий аналіз базується на чітких, стійких і диференційованих уявленнях про звуковий склад слова. Процес оволодіння звуковим складом слова, у свою чергу, тісно пов'язаний з формуванням слухомовленнєворахової взаємодії, що виражається у правильній артикуляції звуків і їх тонкій диференціації на слух. Недоліки вимови є часто індикатором недостатньої готовності до засвоєння звукобуквеного аналізу.

Під фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (ФФНМ) прийнято розуміти порушення процесів формування вимовної системи рідної мови у дітей з різними порушеннями мовленнєвого розвитку внаслідок дефектів сприйняття та вимови фонем. Раннє виявлення таких дітей і надання їм необхідної допомоги – запорука успішного подальшого оволодіння програмою шкільного навчання.

Як показують дослідження мовленнєвої діяльності дітей з порушеннями психофізичного розвитку, а також практичний досвід логопедичної роботи, навчання за спеціальними (корекційним) програмами дозволяє не тільки усунути окремі мовленнєві порушення, а й сформувати усну мовленнєву базу для оволодіння елементами грамоти у дошкільний та шкільний період.

Стан фонематичного сприйняття дітей впливає на оволодіння звуковим аналізом та синтезом. На основі різноаспектного вивчення мовлення дітей було зроблено висновок про визначальне значення фонематичного сприйняття для повноцінного засвоєння звукової сторони мовлення. Було встановлено, що у дітей з поєднанням порушення вимови і сприйняття фонем відзначається незакінченість процесів формування артикулювання і сприйняття звуків, що відрізняються тонкими акустико-артикуляційними ознаками. Тому логопедична робота включає формування вимовних навичок, розвиток фонематичного сприйняття і звукового аналізу та синтезу і будується на основі теоретичних положень про роль повноцінних фонематичних процесів у розвитку мовлення і становлення письма і читання.

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що фонетико-фонематичні порушення необхідно усунути до вступу до школи. Це забезпечить (оптимізує) успішне навчання грамоти. Передумови для успішного навчання грамоти формуються у дошкільному віці (5-6 рік життя є оптимальним для формування особливої (вищої) форми фонематичного слуху – фонематичного сприйняття і розвитку орієнтувальної діяльності дитини у звуковій дійсності).

Теоретичне обґрунтування необхідності роботи із розвитку звукового аналізу та синтезу у комплексній корекційній роботі з старшими дошкільниками зустрічається в роботах: А.Богущ, Н.Гаврилової, О.Правдіної, С.Коноплястої, Р.Лалаєвої, Р.Левіної, В.Лубовського, І.Марченко, О.Мастюкової, О.Мілевської, В.Петрової, Ю.Рібцун, К.Семенової, Є.Соботович, В.Тищенко, В.Тарасун, Л.Трофименко, Г.Чіркиної, М.Шеремет.

Мета дослідження – на основі аналізу літературних джерел провести обстеження фонетико-фонематичних процесів у старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення щоб обґрунтувати методику корекційно-розвивальної роботи з формування звукового аналізу та синтезу.

Гіпотеза дослідження: на фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення у старших дошкільників буде позитивно впливати проведення корекційно-розвивальної роботи з формування звукового аналізу та синтезу, тим самим, готуючи дітей до засвоєння шкільної програми.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати логопедичну та психолого-педагогічну літературу з проблематики дослідження.

2. Дібрати методики для вивчення фонетико-фонематичних процесів старших дошкільників із ФФНМ.

3. Визначити стан розвитку фонетико-фонематичних процесів у дошкільників з порушеннями мовленнєвого розвитку.

4. Показати взаємозалежність фонетичного і фонематичного розвитку.

5. Систематизувати практичний матеріал, методи і прийоми роботи з формування фонетико-фонематичних процесів на базі чого обґрунтувати методику корекційно-розвивальної роботи з їх формування (зокрема звукового аналізу та синтезу) у старших дошкільників.

6. Сформулювати висновки дослідження.

Об'єкт дослідження – процес формування мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – особливості корекційної роботи із розвитку звукового аналізу та синтезу у старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

У дослідженні було використано **методи:** аналіз літературних джерел та медичної і психолого-педагогічної документації, бесіди з дітьми,

спостереження, педагогічний експеримент, аналіз та узагальнення отриманих результатів.

Елементи наукової новизни одержаних результатів: уточнено важливість реалізації корекційної роботи з розвитку звукового аналізу та синтезу у комплексі заходів з подолання фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення у старших дошкільників.

Практичне значення отриманих результатів: запропонована методика корекційно розвивальної роботи з розвитку звукового аналізу та синтезу у комплексі заходів з подолання фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення у старших дошкільників може бути корисна логопедам, педагогам спеціальних закладів (груп) дошкільної освіти, батькам дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Структура дипломної роботи: дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

База дослідження: дослідження проводилося на базі дошкільного навчального закладу №1 комбінованого типу м. Хмельницького.

Висновки

Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення це порушення процесів формування вимовної системи рідної мови у дітей з різними порушеннями мовлення внаслідок дефектів сприйняття та вимови фонем. До цієї категорії відносяться діти з нормальним слухом та інтелектом. Для дітей із ФФНМ характерні бідність словника, недостатнє вміння користуватися способами словотворення, помилки при розумінні відтінків значень слів. Має місце бідність синтаксичних конструкцій, відставання у розвитку зв'язного мовлення.

У педагогічному плані характеризується наступним чином: поведінка може бути нестабільною, з частою зміною настрою; можуть виникати труднощі в оволодінні навчальними видами діяльності, тому що на заняттях діти швидко втомлюються, для них є складним виконання одного завдання протягом тривалого часу; можливі труднощі у запам'ятовуванні інструкцій педагога, особливо, що вимагають поетапного і послідовного виконання; в ряді випадків виявляються особливості (порушення) дисциплінарного характеру.

Крім того, характерна нестійкість уваги, відволікання, підвищена дратівливість, замкнутість, загальмованість, психічна виснаженість, сором'язливість, мовчазність, нерішучість, недовірливість, додатково зазначається відставання у розвитку дрібної моторики.

У проаналізованих літературних джерелах основними напрямки корекційно-розвивальної роботи з цією категорією дітей є: виправлення звуковимови у поєднанні з розвитком фонематичного сприйняття; розвиток мовленнєвого аналізу і синтезу; якісне і кількісне розширення і уточнення словникового запасу; усунення недоліків граматичного ладу, розвиток зв'язного мовлення; пропедевтика навчання грамоти; розвиток довільної уваги і слухомовленнєвої пам'яті.

Велике значення у підвищенні ефективності повноцінного навчання у школі має комплексна рання діагностика та корекція порушень розвитку не тільки мовлення, але інших вищих психічних функцій. Корекційна робота повинна вестися з опорою на провідний вид діяльності дошкільника, тобто гру.

Повністю поділяючи загально визнані методичні напрямки формування мовлення за його недорозвитку вважаємо, що пошуки нових прийомів і методик у логопедичній психолого-педагогічній практиці корекції мовлення не втратили своєї актуальності.

Наявні у логопедичній літературі дані про стан розвитку функцій і операцій фонологічної складової мовленнєвої діяльності у дошкільників свідчать про те, що недостатня сформованість або порушення мовленнєворухової функції створює порушення звукової сторони мовлення, над якими надбудовуються фонематичні порушення. Їх стан залежить від характеру порушення звуковимови і загального рівня психічного розвитку дитини.

Дослідження стану фонетико-фонематичної системи мовлення включало обстеження звуковимови та звукової структури слова, стану сформованості фонематичного аналізу та синтезу, фонематичного сприймання, фонематичної уваги та пам'яті, слухового контролю, фонематичних уявлень, виявлення причин, які лежать в основі порушень.

Дослідженням було охоплено 5 дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (троє дітей з дислалією (всі діти з функціональною, поліморфною, артикуляторно-фонематичною), одна дитина з кірковою дизартрією, одна з тахилалією). Діагнози зазначені у мовленнєвих картках дітей. Всім дітям виповнилося 5 повних років. Дослідження проводилося на базі дошкільного навчального закладу №1 комбінованого типу м. Хмельницького.

У всіх дітей в результаті обстеження не було виявлено анатомічних дефектів артикуляційного апарата.

Незважаючи на те, що фонематичні процеси в онтогенезі формуються раніше, ніж фонетичні, обстеження варто було почати саме з фонетичної складової мовлення, адже матеріалом для вивчення фонематичної складової мовлення слугували дані щодо стану сформованості у дітей звуковимови та складової структури.

Вивчення звуковимови дошкільників здійснювалося з урахуванням появи звуків у нормальному онтогенезі, включало ізольовану вимову – за наслідуванням, вимову звуків у складах (закритих і відкритих), словах і фразах. Звук, що обстежувався, знаходився у різних позиціях (стояв на початку, в середині, в кінці слова) та у різних поєднаннях з іншими фонемами. Дидактичним матеріалом слугували як предметні, так і сюжетні картинки, назви зображених предметів що були насичені звуком, що обстежувався.

У дітей фіксуються заміни звуків однакових за: а) способом утворення і різних за місцем артикуляції (наприклад, заміна [к], [г] зімкненими передньоязиковими [т], [д]: *тася – каша, дусь – гусак*); б) місцем артикуляції і таких, що різняться способом творення (наприклад, заміна передньоязикового фрикативного [с] зімкненим [т]: *танкі – санчата*); в) способом творення і таких, що відрізняються за участю органів артикуляції (наприклад, заміна [с] губно-зубним [ф]: *фумка – сумка*); г) місцем і способом творення і таких, що розрізняються за участю голосу (наприклад, заміна дзвінких – глухими: *папуся – бабуся*); д) способом творення і за активnodіючим органом артикуляції та таких, що різняться за ознаками твердості – м'якості (*пілька – тилка*).

Крім фонетичних, у дошкільників спостерігаються фонематичні або фонологічні дефекти у вигляді змішувань звуків. Відсутність звука чи заміна його близьким за артикуляцією створює умови для змішування (взаємозамін)

відповідних фонем, коли всі артикуляторні позиції сформовані, проте процес фонемоутворення ще не завершився.

Отже, у обстежуваних дітей відмічаються як фонетичні, так і фонематичні порушення звуковимовної складової мовлення, що потребує значної комплексної логопедичної роботи у цьому напрямі.

У всіх дітей виявлені утруднення під час виконання складового аналізу та синтезу. Переважна більшість обстежуваних допускає такі помилки: а) односкладове слово розбивають на два склади або подовжують середній голосний; б) у словах зі збігом приголосних на початку чи в кінці слова початковий або кінцевий приголосний визначають як склад.

Причиною виявлених порушень є несформованість психологічних механізмів, які зумовлюють оволодіння фонологічною системою мови. Однією із складових є недостатня сформованість звукової сторони мовлення, а саме звуковимови, фонематичних процесів, які перешкоджають своєчасному формуванню передумов до оволодіння практичними навичками аналізу та синтезу фонематичного складу слова. Це явище суттєво утруднює навчання дітей читання та письма, а у подальшому – мови та читання як провідних шкільних предметів. Значна частина зазначених помилок обумовлюється недостатньою слуховою увагою. Було помічено, що дошкільники зосереджують її переважно на вимові наголошеного складу, а ненаголошені склади вимовляють невизначно. Серед причин взаємозамін можна назвати також недорозвиток сукцесивного (від англ. successive – наступний) синтезу, що забезпечує здатність поєднувати елементи у чітко визначеній послідовності, так і порушення довільної організації діяльності психічних процесів і функцій.

У дітей із дислалією порушені операції впізнавання та порівняння звуків за їх акустичними ознаками, тому відмічається недостатня сформованість фонематичного слуху, внаслідок чого система фонем виявляється редукованою за своїм складом. Найбільш виражені порушення

фонематичного сприймання виявлені у дитини з дизартрією. Через нестійкий рівень слухової уваги пошук паронімічних пар викликає значні труднощі.

Отже, фонематична увага та пам'ять у дітей п'ятого року життя із ФФНМ сформовані недостатньо, внаслідок швидкої втомлюваності та труднощів утримання послідовного ряду.

Помилки, які допускаються дітьми під час повторення складів, обумовлюються навіть самою незвичною ситуацією відтворення нових беззмистовних звукокомплексів та недостатнім рівнем сформованості кінетичного праксису, який забезпечує переключення з одного артикуляційного укладу на інший.

Після обстеження дітей з ФФНМ необхідно:

- згрупувати дефектні звуки за ступенем участі органів артикуляції і вичленувати порушення: звуків раннього і середнього онтогенезу;
- виділити звуки що змішуються – субститути, що зустрічаються і при нормальному мовленнєвому розвитку (на певному віковому етапі);
- виділити спотворені звуки за рахунок особливостей устрою органів артикуляції;
- виділити звуки, які мають постійні субститути, з числа більш простих за артикуляцією.

Корекція мовленнєвої діяльності здійснюється фахівцями за основними освітніми напрямками, кожен із яких передбачає вирішення низки завдань: вироблення мотиваційно-активізуючої, формування динамічно-мовленнєвої, становлення фонетико-фонематичної, розширення словниково-сміслової, підвищення морфологічно-семантичної, удосконалення граматично-значеннєвої, розвиток синтаксично-інформативної компетентностей.

Компетенції – це певні цілі, а компетентності – досягнуті результати. Компетенціями виступають показники розвитку дошкільника, тобто те, що він може знати, вміти, чим володіти і т. ін., а компетентностями є сформованість кожної зі складових мовленнєвої діяльності, отримана в ході

проведення корекційно-розвивального навчання. Усі зазначені види компетентностей разом складають *мовленнєву полікомпетентність дошкільника* – цілісне складнофункціональне утворення, що характеризує успішний кінцевий результат логокорекційної роботи – повноцінне оволодіння мовленням.

Варто наголосити, що корекційною програмою паралельно охоплено формування як лінгвістичного компонента мовленнєвої діяльності (розуміння мовлення, фонетико-фонематична, лексико-граматична складові, зв'язне мовлення), так і комунікативного (процес утримання складної багатоопераційної структури мовленнєвих дій, операції випереджувального синтезу (ймовірного прогнозування), аналізу та контролю (самоконтролю) на різних рівнях), що сприяє забезпеченню цілісного розвитку мовлення.

Дослідження особливостей формування фонетико-фонематичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку показують, що найчастіше загальними механізмами фонематичних порушень є системне порушення слухових операцій і слухових функцій: слухової уваги, слухової пам'яті, слухового контролю за власним мовленням. У результаті цього фонематичні уявлення дитини про звукові образи слів, звуковий аналіз та синтез формуються, в основному, з опорою на рухові ознаки фонем без достатнього урахування їх акустичних характеристик.

При плануванні та проведенні корекційних занять необхідно враховувати специфічні особливості дітей з ФФНМ:

1. Здійснювати індивідуальний підхід до дитини з урахуванням вікових і психічних особливостей.

2. Забезпечувати позитивну мотивацію виконання завдань, з тим, щоб підвищити ефективність корекційного впливу.

3. Чергувати різні види діяльності.

4. Включати в заняття тренувальні вправи та ігри з розвитку уваги, пам'яті, розумових операцій і т.д.

Виходячи з цього, розроблені напрями і зміст корекційно-розвивального навчання з розвитку фонетико-фонематичної системи містять у собі кілька блоків.

Перший блок спрямований на корекцію звуковими. Формування диференціальних рухових звукових образів і системи їх протиставлення за найбільш значущими ознаками, такими як місце, спосіб утворення та ін. Відпрацювання цих ознак дозволить дитині не змішувати ці звуки у процесі звукового аналізу та синтезу. Упродовж усього корекційного навчання закріплення правильної вимови звуків, їх автоматизація поєднується з розвитком дикції та інших характеристик просодичної сторони мовлення (робота над наголосом, логічним наголосом, інтонацією), з подоланням труднощів у вимові слів складної звуко-складової будови.

Другий блок спрямований на формування психологічних механізмів, що забезпечують розвиток фонематичних уявлень (розвиток слухової уваги у процесі сприйняття мовлення і мимовільного оперування морфологічним складом слова; розвиток фонематичного аналізу та синтезу; розвиток слухових процесів: уваги, пам'яті, контролю).

Робота з формування фонематичного аналізу та синтезу передбачає вміння дитиною виділяти потрібний звук у складі, слові, реченні, визначати його місце знаходження, диференціювати його від близьких за звучанням та артикуляційним укладом звуків.

Третій блок: формування звукових образів слів (фонематичних уявлень), до складу яких входять змішувані дитиною у вимові звуки.

Виходячи з того, що провідною діяльністю дитини-дошкільника є гра, весь освітньо-виховний та корекційно-розвивальний процес має відбуватися на основі ігрової діяльності. У логопедичній групі, з метою досягнення найбільш ефективних результатів корекційно-розвивальної роботи, ігри-заняття з формування мовленнєвої полікомпетентності доцільно будувати з урахуванням позицій психолінгвістичного та діяльнісного підходів.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти [Богущ А.М., Бєленька Г.В., Богінч О.Л. та ін.] ; наук. керівник: А.М. Богущ, дійсний член НАПН України, проф., д. пед. н. – К.: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2012. – 26 с.
2. Бєх І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, – 1998. – 204 с.
3. Богущ А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах : підручн. для студентів вищ. навч. закл. – К. : ВД «Слово», 2008. – 440 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский. – М.: Наука, 1956. – С. 39-386.
5. Вишневський, О.І. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
6. Воспитание и обучение детей с тяжелыми нарушениями речи : программа для общеобразовательных учреждений с русским языком обучения / авт.-сост. Ю.Н. Кислякова, Л.Н. Мороз. – Минск : Нац. Ин-т образования, 2007. – 280 с.
7. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса: Либідь, 1991. – 280 с.
8. Гвоздев А.Н. Развитие словарного запаса в первые годы жизни ребенка / А.Н. Гвоздев. – С.: Наука, 1990. – 103 с.
9. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.
10. Державні санітарні правила і норми безпеки іграшок та ігор для здоров'я дітей: [прийнятий 30 груд. 1998 р.] // Держав. санітарно-епідеміологіч. служба України, Мін-во охорони здоров'я України. – (Державні санітарні правила і норми ДСанПІН 5.5.6012-98 № 12).

11. Дитина: програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 р. / Кочина Л.П., Кузьменко В.У., Кудикіна Н.В. та ін.; наук. кер. Проскура О.В. – К.: Університет, 2012. – (Програми).
12. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма / Богуш А.М., Аматьєва О.П., Байєр О.М. та ін. ; наук. кер.: д. пед. н., Крутій К.Л. – Запоріжжя : ТОВ „ЛПС” ЛТД, 2011. – 188 с. – (Програми).
13. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
14. Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За загальною редакцією С.Д. Максименка. – Вінниця: Нова книга, 2000. – 543 с.
15. Загальна психологія: Підручник / О.В.Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.
16. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2-х т. – М.: Просвещение, 1986. – Т.1. – 427 с.
17. Зеєман М. Расстройства речи в детском возрасте / пер. с чешс. Е.О. Соколовой; под ред. и с предисл. В.К. Трутнева, С.С. Ляпидевского. – М.: Медгиз, 1962. – 300 с.
18. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / Автори-укладачі І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. – Полтава: Пересвіт. – 2006. – 33 с.
19. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник/ М.Коваленко. – К.: Центр Літератури, 2006. – 664 с.
20. Косенко К.М. Основи загальної педагогіки: курс лекцій для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів / К.М. Косенко. К.: Повний світ, 2005. – 184 с.
21. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – Київ: Київська книжкова фабрика, 1995. – 304 с.

22. Кузьмінський, А.І. Педагогіка родинного виховання: навчальний посібник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
23. Кравець Н.П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови. – К.: АСК, 1999. – 98 с.
24. Лалаева Р.И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, С.В. Зорина. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 304 с.
25. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1994. – 289 с.
26. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1981. – 232 с.
27. Леонтьев А.А. Психология общения. – М.: Смысл, 1997. – 365 с.
28. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А.А. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1989. – 307 с.
29. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.
30. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.
31. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.
32. Лопатинська В. Морально-гуманістичний зміст спілкування // Шлях освіти. – 2003. – №1. – С.27-30.
33. Мазоха Д.С. Педагогіка / Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
34. Максименко С.Д. Загальна психологія /Міністерство освіти і науки України, національний медичний університет імені О.О. Богомольця: навчальний. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.

35. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288 с.

36. Методичні рекомендації з навчання учнів із ЗПР самостійного виконання завдань з української мови / Н.І. Королько. – К.: ІЗМН, 1997. – 32 с.

37. Обухівська А.Г. Корекційна сутність розвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі для дітей із ЗПР / А.Г. Обухівська. – К.: Думка, 1994. – С. 62-364.

38. Педагогіка: Хрестоматія / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2-ге видання. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.

39. Психологія /За ред. Ю.Л. Трофімова: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.

40. Про дошкільну освіту: Закон України : за станом на 25 листоп. 2005 р. / Верхов. Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2005. – 32 с. – (Серія «Закони України»).

41. Про затвердження Порядку комплектування дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуючого типу : наказ М-ва освіти і науки України, М-ва охорони здоров'я України від 27 берез. 2006 р. № 240/165 // Дошкіл. виховання. – 2006. – №15. – С. 3-10 ; Практика управл. закл. освіти. – 2006. – №1. – С.97–102. – Дод.: Порядок комплектування дошкіл. навч. закладів (груп) компенсуючого типу.

42. Рібцун Ю.В. Дитина із порушенням мовленнєвого розвитку / Ю. В. Рібцун // Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. у 9 кн. / за заг. ред. А.А. Колупаєвої. – К.: ТОВ ВПЦ „Літопис-XX”. – 2010. – Книга 9. – 36 с.

43. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / Ю.В. Рібцун. – К.: Освіта України, 2011. – 292 с.

44. Савченко А.Я. Умови підвищення якості знань, умінь і навичок молодших школярів / А. Я. Савченко // Початкова школа. – 1981. – № 9. – С. 3-7.

45. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. – К.: Освіта. 1992. – 176 с.

46. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібник для вчителя. – К.: Магістр-8, 1997. – 256 с.

47. Савчин М. Педагогічна психологія. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 142 с.

48. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.

49. Словарь практического психолога / Составитель С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.

50. Соботович Е.Ф., Гопиченко Е.М. Фонетические ошибки в письме умственно отсталых учащихся младших классов. – М.: Просвещение, 1979. – 405 с.

51. Соботович Е.Ф. Психолингвистическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.

52. Соботович Є.Ф. Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції: Навчально-методичний посібник / Є.Ф. Соботович. – К. : ІСДО, 1995. – 204 с.

53. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.:

Актуальна освіта, 2004. – 144 с.

54. Соботович Е.Ф. Формирование перцептивного и смыслового уровня восприятия речи (слов) в процессе онтогенеза / Е.Ф. Соботович, // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин. – К.: 1994. – С. 271-273.

55. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська; Ін-т дефектології АПН України., Український науково-методичний центр практичної та соціальної роботи АПН України. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 20 с.

56. Типове положення про дошкільні установи, для дітей з порушеннями мовлення.

57. Тищенко В.В. Імовірне прогнозування в мовленнєвій діяльності розумово відсталих дошкільників / В.В. Тищенко // Дефектологія. – № 3. – 1998. – С.2-6.

58. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам / В.В. Тищенко, Ю.В. Рібцун. – К.: Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.

59. Ткаченко Т.А.: Учим говорить правильно: система корекции общего недоразвития речи у детей 6 лет. Пособие для воспитателей, логопедов и родителей. – Москва: Гном и Д. – 2001. – 140 с. – С.12-14.

60. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.

61. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ / Л. І. Трофименко // Дефектологія. –2003. – №3. – С.45-48.

62. Трофименко Л.І. Асоціативний експеримент як один із методів дослідження словника дошкільників / Л.І. Трофименко // Дефектологія. – 2001.– №4. – С.16-19.

63. Туманова Т.В. О словообразовательной компетенции детей с общим недоразвитием речи // Логопед в детском саду. – 2006. – №5. – С.17-19.

64. Українське дошкілля : програма розвитку дитини дошкіль. віку / Білан О.І, Возна Л.М., Максименко О.Л. та ін. – Тернопіль : Мандрівець. – 2012.– (Програми).

65. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста: Практическое пособие. – М.: Айрис-пресс. 2004. – 224 с.

66. Филичева Т.Б. Программа обучения и воспитания детей с фонетико-фонематическим недоразвитием (старшая группа детского сада): учеб. пособие для логопедов и воспитателей детских садов с нарушениями речи / Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина. – М.: МГОПИ, 1993. – 239 с.